

ΠΕΤΡΑΓΜΕΝΑ
Ι' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

(ΧΑΝΙΑ, 1-8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2006)

ΤΟΜΟΣ Α2

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ – ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ – ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

—ΑΝΑΤΥΠΟ—

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ»

ΧΑΝΙΑ 2011

Επιμέλεια τόμου:

Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη,
Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς,
Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού (*mvlazaki@otenet.gr*)
& Ελένη Παπαδοπούλου,
Αρχαιολόγος, ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων (*erapadoroul@yahoo.gr*)

Διορθώσεις, σελιδοποίηση και τυπογραφική φροντίδα:
Κωστής Ψυχογιός (*pezanos@otenet.gr*)

Εκτύπωση & βιβλιοδεσία: «Τυποκρέτα» – Γ. Καζανάκης Δ/χοι Α.Β.Ε.
Βι.Πε. Ηρακλείου Κρήτης (*info@kazanakis.gr*)

Η έκδοση πραγματοποιείται με την υποστήριξη του Υπουργείου
Πολιτισμού και Τουρισμού (*www.culture.gr/*)

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Δ.Σ. του «Χρυσοστόμου»:
Αντώνης Πετρουλάκης (*πρόεδρος*), Κώστας Μαυρακάκης (*αντιπρόεδρος*),
Βαγγέλης Μπούρμπος (*γραμματέας*), Χαράλαμπος Σκριβλιωτάκης (*ταμίας*),
Γιάννης Κουκλάκης, Αικατερίνη Μανιά, Κωνσταντίνος Πρώμος (*μέλη*).

ISBN (vol.) : 978-960-9558-04-4

ISBN (set) : 978-960-8648-02-9

© 2011 ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ»

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1899

Χάληδων 83, 731 31 Χανιά Κρήτης. Τηλ. & fax : 28210-53879
www.chrysostomos-chania.gr/ E-mail: chrysostomos@otenet.gr

Οικιακή οργάνωση και χρήσεις χώρων στο Νεολιθικό– Πρωτομινωικό οικισμό στην Κεφάλα Πετρά, Σητείας

Εισαγωγή

Ο περιορισμένος αριθμός ανασκαμμένων και δημοσιευμένων οικιστικών συνόλων αποτελεί το σημαντικότερο εμπόδιο σε οποιαδήποτε μελέτη για την οικιακή οργάνωση των προανακτορικών οικισμών. Το πρόβλημα γίνεται μεγαλύτερο όταν πρόκειται για τις μεταβατικές φάσεις από τη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Όσον αφορά στην Τελική Νεολιθική περίοδο (στο εξής TN) τα ανασκαμμένα οικιστικά σύνολα είναι λιγοστά, περιορισμένης κλίμακας (Καλοί Λιμένες, Νεροκούρου, Καταλύματα, Καστέλι Φουρνής) και σε κάποιες περιπτώσεις (Κνωσός, Φαιστός) προέρχονται από θέσεις με εκτεταμένη υστερότερη διατάραξη (Βασιλάκης 1987· Manteli 1992· Manteli – Evely 1995· Nowicki 2002· Vagnetti *et al.* 1989· Vagnetti 1996· Vagnetti – Belli 1978). Αντίστοιχα, στην Πρωτομινωική Ι περίοδο (στο εξής ΠΜ Ι) πέρα από τα γνωστά αλλά με εκτεταμένη υστερότερη διατάραξη ανασκαμμένα κέντρα της Κνωσού και της Φαιστού, ελάχιστες ακόμα θέσεις κατοίκησης έχουν ανασκαφεί και δημοσιευθεί έως σήμερα (Ντέμπλα, Καλό Χωριό, Πόρος Ηρακλείου, Αγία Τριάδα), όλες με περιορισμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (Warren – Tzedakis 1974· Haggis 1996· Todaro 2003, 2005· Wilson *et al.* 2004).

* Δρ Προϊστορικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Sheffield. Τμήμα Ιστορίας–Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, 157 84 Αθήνα. E-mail: yrapadatos@yahoo.gr

Με τέτοια ένδεια ανασκαφικών δεδομένων δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οποιαδήποτε ουσιαστική συζήτηση για τις δραστηριότητες και την οικιακή οργάνωση των προανακτορικών οικισμών ξεκινά από την ΠΜ ΙΙ περίοδο με τον οικισμό στο Μύρτο–Φούρνο Κορυφή (Warren 1972) ενώ σημαντικά στοιχεία προέρχονται επίσης από τους σύγχρονους οικισμούς στη Βασιλική (Ζώης 1976) και στην Τρυπητή (Βασιλάκης 1995). Και σε αυτήν όμως την περίπτωση, ο περιορισμένος αριθμός των ανασκαμμένων οικισμών δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην ερμηνεία της οικιακής τους οργάνωσης, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη διαφωνία ως προς την οργάνωση του οικισμού του Μύρτου. Σύμφωνα με μία άποψη ο οικισμός ήταν οργανωμένος σε μικρά νοικοκυριά (Whitelaw 1983), ενώ σύμφωνα με μια άλλη ο οικισμός ήταν οργανωμένος σε επίπεδο κοινότητας, και πολλές από τις οικιακές δραστηριότητες είχαν κοινοτικό χαρακτήρα (Warren 1972· Tenwolde 1992).

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανασκαφή και μελέτη ενός εκτεταμένου ΤΝ–ΠΜ Ι οικισμού στην Κεφάλα Πετρά Σητείας αποκτά ξεχωριστή σημασία, καθώς προσθέτει νέα δεδομένα στην υπάρχουσα αποσπασματική εικόνα και δίνει την ευκαιρία διερεύνησης των παραπάνω ζητημάτων σε μια περίοδο προγενέστερη της ΠΜ ΙΙ.

Η ανασκαφή

Ο οικισμός βρίσκεται στις πλαγιές του λόφου της Κεφάλας (εικ.1), περίπου 200 μ. βορειοανατολικά του χαμηλότερου λόφου στον οποίο έχει ανακαλυφθεί το ανακτορικό κτήριο και η μινωική πόλη του Πετρά (Tsiropoulou 1999, 2002). Αποκαλύφθηκε στο πλαίσιο δοκιμαστικών τομών που διεξήγαγε η ΚΔ' ΕΠΚΑ τα έτη 2002, 2003 και 2004 (Papadatos 2008). Η ανασκαφή (εικ. 2, 3) κάλυψε μικρή έκταση (360 τετρ. μ.) στη βόρεια πλαγιά, η μεγάλη διασπορά όμως της επιφανειακής κεραμικής υποδηλώνει ότι ο οικισμός είχε σημαντικά μεγαλύτερη έκταση (Τσιποπούλου 1990: 321· Nowicki 2002: 28) καλύπτοντας επίσης τις νότιες και νοτιοανατολικές πλαγιές του λόφου. Παρόλο που η θέση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί οχυρή, είναι ωστόσο περισσότερο δυσπρόσιτη από ό,τι ο γειτονικός λόφος

Εικόνα 1 : Άποψη της Κεφάλιας και του Πετρά από βορειοδυτικά

του Πετρά, όπου μετακόμισε ο πληθυσμός στην ΠΜ ΙΙ περίοδο. Με βάση αυτό το δεδομένο φαίνεται πολύ πιθανό ότι η προστασία από εξωτερικούς κινδύνους αποτελούσε μια σημαντική παράμετρο στην επιλογή της θέσης, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ελέγχει οπτικά ολόκληρο τον κόλπο της Σητείας, καθώς και μεγάλο μέρος της εύφορης πεδιάδας του ποταμού Παντέλη, ο οποίος παρείχε το απαιτούμενο πόσιμο νερό σε κοντινή απόσταση από τον οικισμό.

Η μελέτη της αρχιτεκτονικής και των ευρημάτων βρίσκεται σε προκαταρκτικό στάδιο (Paradatos 2008) και στην παρούσα εργασία γίνεται μια πρώτη προσπάθεια παρουσίασης των ανασκαφικών δεδομένων με σκοπό (α) να προσδιοριστούν οι κυριότερες δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στους ανασκαμμένους χώρους και (β) να ανασυσταθεί, στο μέτρο του δυνατού, το μέγεθος και η οργάνωση της οικιακής μονάδας.

Τελική Νεολιθική περίοδος

Τα ανασκαμμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ΤΝ περιόδου είναι

προς το παρόν εξαιρετικά περιορισμένα, και περιλαμβάνουν κάποια υπολείμματα διάσπαρτων τοίχων, καθώς και δύο αποσπασματικά σωζόμενα δωμάτια των οποίων η επίχωση βρέθηκε αδιατάρακτη (εικ. 3, Δωμάτια Α και Β).

Τα δωμάτια αυτά είναι ορθογώνια, παράλληλα μεταξύ τους και φαίνεται να ανήκουν στο ίδιο οικοδόμημα, το οποίο όμως δε σώζεται στο σύνολό του. Η κεραμική από το εσωτερικό των δωματίων περιλαμβάνει μια ποικιλία σχημάτων: τρία μεγάλα μαγειρικά σκεύη (Papadatos 2008, fig. 4d) καθώς και αγγεία κατανάλωσης φαγητού και ποτού, όπως κύπελλα και σκύφοι (Papadatos 2008, fig. 4b-e). Επίσης, βρέθηκαν αρκετά αγγεία με διάτρητα χείλη (γνωστά ως cheese-pots), η χρήση των οποίων παραμένει άγνωστη (Papadatos 2008, fig. 4f). Στην παραπάνω εικόνα θα πρέπει να προστεθεί μεγάλος αριθμός θαλάσσιων οστρέων καθώς και η παντελής απουσία οστών ζώων, για αδιευκρίνιστους προς το παρόν λόγους. Και τα δύο δωμάτια περιείχαν επίσης απολεπίσματα, φολίδες και λεπίδες οψιανού, μια μεγάλη ποικιλία από λίθινα λειασμένα εργαλεία, κυρίως τριπτήρες και τριβεία, καθώς και λίγα πήλινα σφονδύλια.

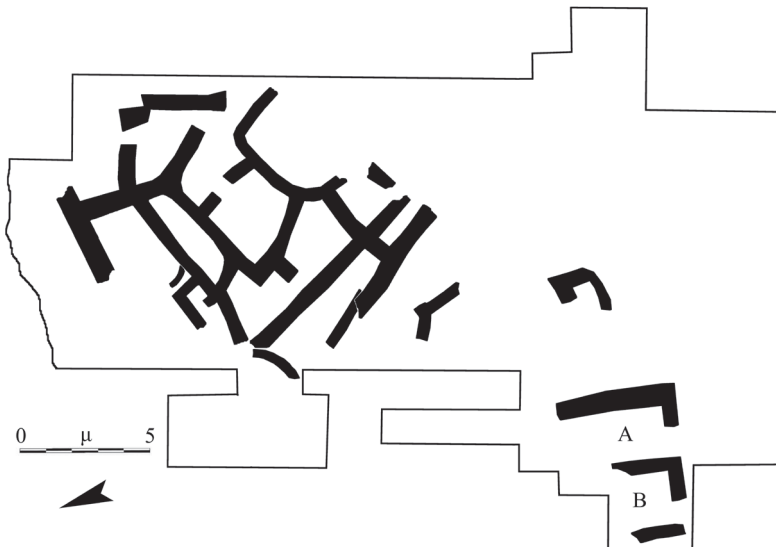
Με βάση τα παραπάνω ευρήματα, φαίνεται ότι και τα δύο δωμάτια ήταν πολύ-λειτουργικά και εξυπηρετούσαν παρόμοιες οικιακές δραστηριότητες όπως το άλεσμα τροφών, η παρασκευή και κατανάλωση φαγητού, η παραγωγή και χρήση λεπίδων οψιανού, και ίσως η υφαντική.

Πρωτομινωική Ι περίοδος

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ΠΙΜ Ι περιόδου είναι πιο εκτεταμένα και συνίστανται σε ένα κτηριακό συγκρότημα με 8-10 δωμάτια, υπαίθριους και ημιυπαίθριους χώρους (εικ. 3). Το κτηριακό αυτό συγκρότημα παρουσιάζει δύο αρχιτεκτονικές φάσεις, η παλαιότερη από τις οποίες περιλαμβάνει καμπυλόγραμμους και ευθύγραμμους τοίχους. Η χρονολόγησή τους είναι προς το παρόν προβληματική, καθώς μπορεί να ανήκουν είτε στην ΤΝ είτε στην αρχή της ΠΙΜ Ι περιόδου. Μερικοί από τους πρωιμότερους τοίχους επαναχρησιμοποιήθηκαν στη δεύτερη φάση κατοίκησης, ενώ κάποιοι άλλοι τέθη-

Εικόνα 2 : Αεροφωτογραφία της ανασκαφής στην Κεφάλα Πετρά
(φωτ. Χρόνης Παπανικολόπουλος)

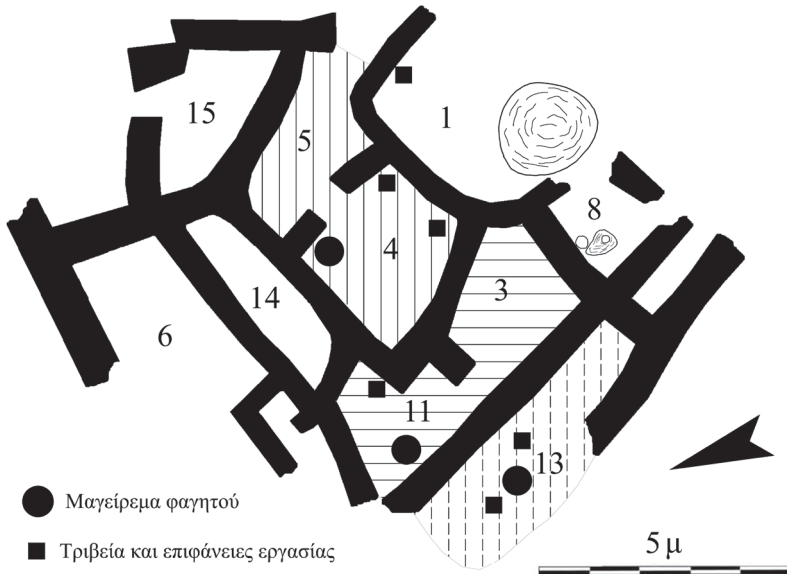
Εικόνα 3 : Κάτοψη των ανασκαμμένων αρχιτεκτονικών λειψάνων
στην Κεφάλα Πετρά

καν εκτός χρήσης και καλύφθηκαν με επιχώσεις. Αντίστοιχα, τα παλαιότερα δάπεδα καθαρίστηκαν, και τα υπολείμματα των οικιακών δραστηριοτήτων απορρίφθηκαν. Για το λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη ασχολείται μόνο με την τελευταία φάση αυτού του κτηρίου (εικ. 4).

Σύμφωνα με όλες τις ανασκαφικές ενδείξεις το κτήριο εγκαταλείφθηκε χωρίς να καταστραφεί από πυρκαγιά, με αποτέλεσμα να μη διαθέτουμε, δυστυχώς, μια «απολιθωμένη» στιγμή της καθημερινής ζωής, όπως στην περίπτωση του Μύρτου–Φούρνου Κορυφή. Από την άλλη πλευρά όμως υπάρχουν ενδείξεις ότι η διατάραξη του περιεχομένου των δωματίων μετά την εγκατάλειψη του κτηρίου ήταν περιορισμένη. Τριπτήρες βρέθηκαν δίπλα ή ακόμα και πάνω στα τριβεία τους, καμένα οστά ζώων βρέθηκαν δίπλα σε πήλινη εστία και ακέραια μαγειρικά σκεύη με κυρτές βάσεις βρέθηκαν *in situ* τοποθετημένα μέσα σε κοιλότητες του φυσικού βράχου που είχαν δημιουργηθεί για αυτό το λόγο. Όλα αυτά υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι, όταν εγκατέλειψαν τον οικισμό, άφησαν πίσω μεγάλο μέρος της οικοσκευής τους, η οποία αποτελεί πολύτιμο μάρτυρα για τις οικιακές δραστηριότητες της ύστατης φάσης κατοίκησης.

Στοιχεία για την προετοιμασία και το μαγείρεμα φαγητού προέρχονται από τρία δωμάτια (εικ. 4). Πιο συγκεκριμένα, στο Δωμάτιο 13 βρέθηκε *in situ* κυκλική πήλινη εστία με επίπεδο πυθμένα και κάθετο χαμηλό περιχείλωμα. Στο κέντρο της εστίας υπήρχαν ίχνη φωτιάς, ενώ και η εύρεση λίθινων εργαλείων και οστών ζώων στη γύρω περιοχή δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης ότι η εστία χρησιμοποιούταν για μαγείρεμα. Στα Δωμάτια 4 και 11 μαγειρικά σκεύη με κυρτό πυθμένα βρέθηκαν *in situ* τοποθετημένα σε κοιλότητες του φυσικού βράχου. Παρόλο που στη γύρω περιοχή δεν βρέθηκαν κάρβουνα ή στάχτη, τα ίδια τα αγγεία έφεραν ίχνη φωτιάς εσωτερικά και εξωτερικά, δείχνοντας ότι χρησιμοποιούνταν για μαγείρεμα φαγητού. Η χρήση των συγκεκριμένων δωματίων για την παρασκευή και μαγείρεμα φαγητού ενισχύεται και από το γεγονός ότι και στα τρία βρέθηκαν πλακόστρωτες επίπεδες επιφάνειες εργασίας καθώς και τριβεία τοποθετημένα πάνω σε σταθερές χτιστές κατα-

Εικόνα 4 : Η οικιακή οργάνωση του ΠΜ I κτηρίου στην ύστατη φάση κατοίκησης

σκευές. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι σε αυτά τα δωμάτια υπήρχαν συγκεκριμένες θέσεις για δραστηριότητες που σχετίζονταν με το άλεσμα, τον τεμαχισμό και γενικά την επεξεργασία των τροφών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανομή των παραπάνω δωματίων εντός του κτηριακού συγκροτήματος. Με βάση τις θύρες επικοινωνίας μεταξύ των δωματίων είναι δυνατόν το κτηριακό συγκρότημα να χωριστεί σε τρεις οικιακές μονάδες, που συμβατικά μπορούν να ονομαστούν νοικοκυριά. Το δυτικότερο από τα τρία νοικοκυριά σώζεται πολύ αποσπασματικά, όμως από τα άλλα δύο φαίνεται ξεκάθαρα ότι η κάθε οικιακή μονάδα περιλάμβανε ένα δωμάτιο για την παρασκευή φαγητού, καθώς και ένα χώρο με άλλη χρήση. Από την άλλη πλευρά, κάποια δωμάτια φαίνεται να μην ανήκουν σε κανένα από τα τρία νοικοκυριά. Το γεγονός αυτό όμως μάλλον ενισχύει παρά αποδυναμώνει τον διαχωρισμό του κτηρίου σε τρεις

οικιακές μονάδες, καθώς τα δωμάτια αυτά φαίνεται να έχουν εξειδικευμένη χρήση, όπως θα συζητηθεί παρακάτω.

Σημαντικές πληροφορίες μπορούν να προέλθουν από την κατανομή των αγγείων στους χώρους του κτηρίου. Το ΠΜ Ι κεραμικό υλικό αποτελείται από 4 βασικούς τύπους κεραμικής, πολύ διαφορετικούς όχι μόνο ως προς τη διαμόρφωση της επιφάνειάς τους αλλά και ως προς τα σχήματα των αγγείων και τη χρήση τους.

Η πρώτη κεραμική ομάδα αποτελείται από στιλβωμένα αγγεία, κατασκευασμένα από λεπτότεχνο ή μέτριο πηλό, συνήθως με μελανή έως γκριζα επιφάνεια, και σπανιότερα ερυθρή έως καστανή. Τα αγγεία είναι επιτραπέζια και προορίζονταν σχεδόν αποκλειστικά για κατανάλωση και σερβίρισμα φαγητών και ποτών, όπως βαθιά κύπελλα με ή χωρίς πόδι, πρόχοι και πινάκια (Papadatos 2008, fig. 5).

Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει αγγεία από λεπτότεχνο ή μέτριο πηλό με ολόβαφη επιφάνεια, καλυμμένη από παχύ ερυθρό επίχρισμα. Πρόκειται για επιτραπέζια, μεσαίου μεγέθους αγγεία που χρησιμοποιούνταν κυρίως για σερβίρισμα και μικρής κλίμακας αποθήκευση φαγητού, που προηγείται της κατανάλωσής του, όπως μικρά πιθοειδή με λαιμό (Papadatos 2008, fig. 6b).

Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει αγγεία από ημιχονδροειδή πηλό, με αραιό ερυθροκάστανο αλείφωμα και ενίοτε κτενιστή επιφάνεια. Τα αγγεία προορίζονταν σχεδόν αποκλειστικά για την παρασκευή φαγητού. Το συνηθέστερο αγγείο είναι το μεγάλο σφαιρικό σύστομο πιθοειδές με κυρτή βάση (Papadatos 2008, fig. 6a). Συχνά φέρει ίχνη καύσης εξωτερικά ή/και εσωτερικά, γεγονός που υποδηλώνει ότι πρόκειται για το κατεξοχήν μαγειρικό σκεύος του οικισμού. Δεν θα πρέπει όμως να αποκλειστεί και η χρήση του ως μεσαίας κλίμακας αποθηκευτικού σκεύους, τουλάχιστον σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχουν ίχνη καύσης. Αρκετά συνηθισμένος είναι επίσης ο μαγειρικός δίσκος και το πινάκιο (Papadatos 2008, fig. 6c), ελλειπτικού σχήματος, με ανώμαλη επίπεδη ή κυρτή βάση, ο οποίος συχνά φέρει ίχνη καύσης εξωτερικά ή εσωτερικά.

Η τέταρτη ομάδα περιλαμβάνει μεγάλα πιθάρια από χονδροειδή πηλό, συνήθως καλυμμένα με παχύ επίχρισμα ή ακόμα και ερυθρή

βαφή (Papadatos 2008, fig. 6d). Αν και δεν έγινε δυνατή η αποκατάσταση ενός ολόκληρου πίθου, η χρήση τους για μεγάλης κλίμακας αποθήκευση θεωρείται δεδομένη.

Η διασπορά των παραπάνω κεραμικών ομάδων δεν υποδηλώνει κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση ούτε μεταξύ των δωματίων του κτηρίου ούτε μεταξύ των τριών προτεινόμενων νοικοκυριών. Τα στιλβωτά αγγεία σερβιρίσματος και κατανάλωσης φαγητού απαντούν σε όλα τα δωμάτια σε ποσοστό 40-55%. Σημαντικά λιγότερα είναι τα επιτραπέζια επιχρισμένα αγγεία τα οποία όμως απαντούν σε όλα σχεδόν τα δωμάτια σε ποσοστό 5-15%. Τέλος τα αλειφωμένα αγγεία μαγειρέματος και μεσαίας κλίμακας αποθήκευσης φαγητού βρίσκονται επίσης σε όλα τα δωμάτια σε ποσοστό που κυμαίνεται μεταξύ 35-50%. Αντίθετα, διαφοροποίηση παρατηρείται στην κατανομή των πίθων. Παρόλο που κανένας πίθος δεν βρέθηκε *in situ*, τα περισσότερα όστρακα πίθων περισυλλέγησαν από τα Δωμάτια 1 και 8. Τα δωμάτια αυτά δεν ανήκουν σε κάποιο από τα τρία νοικοκυριά, και εκτός από τη μεγάλη ποσότητα οστράκων πίθων παρουσιάζουν μία ακόμα ιδιαιτερότητα. Στο Δωμάτιο 1 αποκαλύφθηκε μεγάλη κυκλική δεξαμενή λαξευμένη στο φυσικό βράχο και επενδυμένη με πλάκες, η οποία προφανώς χρησιμοποιούταν για την αποθήκευση μεγάλης ποσότητας υγρών. Αντίστοιχα στο Δωμάτιο 8 βρέθηκε σύστημα μικρότερων λαξευμένων κοιλοτήτων που ίσως σχετίζεται με την επεξεργασία υγρών τροφών. Φαίνεται λοιπόν πολύ πιθανό ότι οι πίθοι χρησιμοποιούνταν σε συνδυασμό με τη δεξαμενή και τις κοιλοότητες του βράχου, σε χώρους που ίσως ήταν προορισμένοι για την αποθήκευση και την επεξεργασία μεγάλων ποσοτήτων υγρών ή/και στερεών τροφών για όλη την κοινότητα.

Όσον αφορά στην κατανάλωση τροφής, πολύτιμα στοιχεία μπορούν να συναχθούν από τη μελέτη των οστών ζώων και των αρχαιοβοτανικών καταλοίπων. Παρόλο που η μελέτη τους βρίσκεται σε προκαταρκτικό στάδιο από τις Β. Ισαακίδου και Γ. Κοτζαμάνη, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση τόσο μεταξύ των δωματίων όσο και μεταξύ των προτεινόμενων νοικοκυριών. Επομένως, είναι προς το παρόν αδύνατη η αναγνώριση συγκε-

κριμένων δωματίων αφιερωμένων αποκλειστικά στην κατανάλωση φαγητού, κάτι που άλλωστε φάνηκε και από την ευρεία διασπορά των αγγείων σερβιρίσματος και κατανάλωσης.

Αρκετά ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της διασποράς των εργαλείων από οψιανό, τα οποία μελετούνται από τον C. Danniabale. Παρόλο που τέτοια εργαλεία βρέθηκαν στα περισσότερα δωμάτια, οι μεγαλύτερες ποσότητες λεπίδων οψιανού προέρχονται από ένα μόνο δωμάτιο του κάθε προτεινόμενου νοικοκυριού (Δωμάτια 4, 11, 13), καθώς και από το Δωμάτιο 6 που θα εξετάσουμε παρακάτω. Περύπου παρόμοια είναι και η κατανομή των στοιχείων για την κατασκευή εργαλείων (Δωμάτια 3, 4, 11, 13, 15), πράγμα που υποδηλώνει ότι οι περισσότερες λεπίδες κατασκευάζονταν στο δωμάτιο χρήσης τους. Φαίνεται άλλωστε να μην πρόκειται για εκτεταμένη βιοτεχνική δραστηριότητα, αλλά για μικρής κλίμακας παραγωγή λεπίδων στο μέρος και την ώρα που χρειάζονταν. Η δε παρουσία τους στα δωμάτια παρασκευής φαγητού μπορεί να εξηγηθεί λόγω της χρήσης τους στο τεμαχισμό μικρών ποσοτήτων τροφής.

Τέλος, η κατανομή των λίθινων λειασμένων εργαλείων ενισχύει όσα παρατηρήθηκαν παραπάνω. Όλα σχεδόν τα δωμάτια του κτηρίου (με εξαίρεση τα μικρότερα) περιείχαν τον ίδιο περίπου αριθμό λίθινων εργαλείων (5-11 εργαλεία στο κάθε δωμάτιο), κυρίως τριβεία και τριπτήρες. Θα πρέπει επομένως να θεωρηθεί πιθανή η μικρής κλίμακας χρήση τους στα περισσότερα δωμάτια του κτηρίου. Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να τονιστεί ότι προκαθορισμένες θέσεις με σταθερά τριβεία τοποθετημένα πάνω σε χτιστές κατασκευές βρέθηκαν μόνο σε εκείνα τα δωμάτια του κάθε νοικοκυριού με ενδείξεις για παρασκευή φαγητού (Δωμάτια 4, 11, και 13). Μοναδική και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εξαίρεση στην παραπάνω εικόνα αποτελεί το Δωμάτιο 6, στο οποίο βρέθηκε το 1/3 του συνολικού αριθμού των λίθινων εργαλείων ολόκληρου του οικισμού και το 1/2 του συνολικού αριθμού των τριπτήρων. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να συνδεθεί με δύο ακόμα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου δωματίου: (α) δε φαίνεται να ανήκει σε κανένα από τα τρία προτεινόμενα νοικοκυριά, και (β) γειτνιάζει με μια ανοιχτή περι-

οχή στα βόρεια του κτηρίου, όπου βρέθηκε ένα σύστημα έξι κοιλοτήτων-γυδιών λαξευμένων στο φυσικό βράχο. Τα περισσότερα από αυτά τα εργαλεία έφεραν ίχνη χρήσης, όπως προκύπτει από τη μελέτη του D. Evely. Επομένως, φαίνεται ιδιαίτερα πιθανό, το δωμάτιο αυτό να λειτουργούσε ως κοινοτικός χώρος φύλαξης και χρήσης λίθινων λειασμένων εργαλείων, σε μια περιοχή του οικισμού αφιερωμένη ειδικά σε αυτόν τον σκοπό.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, παρόλο που η αποσπασματική διατήρηση των ανασκαμμένων καταλοίπων της ΤΝ περιόδου δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, φαίνεται ότι τα σωζόμενα δωμάτια χρησιμοποιούνταν για ένα μεγάλο εύρος οικιακών δραστηριοτήτων, όπως η προετοιμασία και κατανάλωση τροφής, η κατασκευή και χρήση λεπίδων οψιανού, η χρήση λίθινων λειασμένων εργαλείων και ίσως η υφαντική.

Παρόμοια πολύ-λειτουργικότητα παρατηρείται και στα δωμάτια του ΠΜ Ι κτηριακού συγκροτήματος, με σαφή όμως στοιχεία διαφοροποίησης στη χρήση κάποιων χώρων. Από αρχιτεκτονικής άποψης, η ανασκαφή στην Κεφάλα Πετρά δείχνει ότι κτηριακά συγκροτήματα με πολύπλοκη κάτοψη και πολλά μικρά δωμάτια, όπως το ΠΜ ΙΙ κτήριο στο Μύρτο-Φούρνου Κορυφή, φαίνεται να εμφανίζονται ήδη από την ΠΜ Ι περίοδο. Ως προς την οργάνωση αυτών των κτηρίων, τα δεδομένα της Κεφάλας φανερώνουν μια μεικτή εικόνα που ενισχύει και τις δύο θεωρίες που έχουν διατυπωθεί (Whitelaw 1983· Tenwolde 1992). Η οργάνωση του οικισμού σε μικρές οικιακές μονάδες φαίνεται πολύ πιθανή, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη συνήθη παρασκευή του καθημερινού φαγητού, η οποία απαιτεί τη χρήση των κατάλληλων αγγείων μαγειρέματος, σερβιρίσματος, κατανάλωσης και μικρής κλίμακας αποθήκευσης φαγητού, καθώς και την περιορισμένη χρήση λίθινων λειασμένων και αποκρουσμένων εργαλείων. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν στοιχεία που υποδηλώνουν ότι τουλάχιστον κάποιες από τις δραστηριότητες ξεπερνούσαν το επίπεδο του νοικοκυριού και είχαν ευρύτερο κοινοτικό χαρακτήρα:

(α) το άλεσμα μεγάλων ποσοτήτων τροφών και η φύλαξη των λίθινων λειασμένων εργαλείων, και (β) η μεγάλης κλίμακας αποθήκευση και επεξεργασία υγρών. Αυτές οι δραστηριότητες λάμβαναν χώρα σε δωμάτια του κτηρίου που είχαν εξειδικευμένη λειτουργία (Δωμάτια 1, 6 και 8). Παρόλο που οι συγκεκριμένοι χώροι δεν είχαν άμεση επικοινωνία με κάποιο από τα τρία νοικοκυριά, η πρόσβαση σε αυτούς φαίνεται να είναι ελεύθερη για όλους τους κατοίκους του κτηρίου.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η παραπάνω ανάλυση βασίζεται στις πληροφορίες της προκαταρκτικής μελέτης. Δεν θα πρέπει επίσης να διαφεύγει το γεγονός ότι μικρό μόνο μέρος του οικισμού έχει ανασκαφεί, επομένως η μελλοντική έρευνα και συνέχεια της ανασκαφής μπορεί να προσθέσει νέα στοιχεία ή να οδηγήσει στην αναθεώρηση άλλων. Παρόλα αυτά η εικόνα που παρουσιάζεται δεν έρχεται σε αντίθεση με όσα έχουν παρατηρηθεί σε μεταγενέστερους προανακτορικούς οικισμούς. Αντίθετα εμπλουτίζει την έρευνα με νέα δεδομένα και επιτρέπει την ουσιαστική διαπραγμάτευση των ζητημάτων της οικιακής οργάνωσης των προανακτορικών οικισμών ήδη από την αρχή της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται προς την Μ. Τσιποπούλου για την παραχώρηση της άδειας μελέτης του υλικού από την ανασκαφή στην Κεφάλα Πετρά. Ευχαριστώ επίσης την προϊσταμένη της ΚΔ' ΕΠΚΑ Σ. Αποστολάκου για τη συμβολή της στην απρόσκοπτη μελέτη του συγκεκριμένου υλικού και τον Τ. Brogan για την άδεια χρήσης των εγκαταστάσεων του Κέντρου Μελέτης Προϊστορίας Αιγαίου Ανατολικής Κρήτης. Η μελέτη της ανασκαφής στην Κεφάλα Πετρά γίνεται με χρηματοδότηση του Ινστιτούτου Αιγαιακής Προϊστορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Βασιλάκης 1987 : Α. Βασιλάκης, “Ανασκαφή νεολιθικού σπιτιού στους Καλούς Λιμένες της νότιας Κρήτης,” στο *ΕΙΛΑΠΙΝΗ. Τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Νικόλαο Πλάτωνα*, Ηράκλειο, 45-53.
- _____. 1995 : Α. Βασιλάκης, “Τρυπητή 1986-1991: Ζητήματα του Προανακτορικού μινωικού πολιτισμού στη νότια κεντρική Κρήτη και η ανασκαφή του οικισμού της Τρυπητής,” *Πρακτικά Ζ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 25-29 Αυγούστου 1991)* [= Νέα Χριστιανική Κρήτη 6-7 (1994-1995)], Α1, Ρέθυμνο, 69-74.
- Ζώης 1976 : Α. Ζώης, *Βασιλική*, Αθήνα.
- Τσιποπούλου 1990 : Μ. Τσιποπούλου, “Μινωική κατοίκηση στην περιοχή της πόλης της Σητείας,” *Πρακτικά ΣΤ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 24-30 Αυγούστου 1986)*, Α2, Χανιά, 305-321.
- Manteli 1992 : Κ. Manteli, “The Neolithic well at Kastelli Phournis in eastern Crete,” *BSA* 87: 103-120.
- Manteli – Evely 1995 : Κ. Manteli – D. Evely, “The Neolithic levels from the Throne Room System, Knossos,” *BSA* 90: 1-16.
- Nowicki 2002 : Κ. Nowicki, “The End of the Neolithic in Crete,” *Aegean Archaeology* 6: 7-72.
- Haggis 1996 : D.C. Haggis, “Excavations at Kalo Khorio, East Crete,” *AJA* 100: 645-681.
- Papadatos 2008 : Υ. Papadatos, “The Neolithic – Early Bronze Age transition in Crete: new evidence from the settlement at Petras Kephala, Siteia,” στο V. Isaakidou – P. Tomkins (επιμ.), *Escaping the Labyrinth: The Cretan Neolithic in Context*, (Sheffield Studies in Aegean Archaeology), Oxford.
- Tenwolde 1992 : C. Tenwolde, “Myrtos revisited: the role of relative function ceramic typologies in Bronze Age settlement analysis,” *OJA* 11(1): 1-24.
- Todaro 2003 : S. Todaro, “Haghia Triada nel periodo Antico Minoico,” *Creta Antica* 4: 69-95.
- _____. 2005 : S. Todaro, “EM-MM IA ceramic groups at Phaistos: towards the definition of a prepalatial ceramic sequence in south central Crete,” *Creta Antica* 6: 11-46.

- Tsipopoulou 1999 : M. Tsipopoulou, "Before, During, After: The Architectural Phases of the Palatial Building at Petras, Siteia," στο P.P. Betancourt – V. Karageorghis – R. Laffineur – W.-D. Niemeier (επιμ.), *MELETEMATATA. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*, (Aegaeum 20), Liège/Austin, 847-855.
- _____. 2002 : M. Tsipopoulou, "Petras Siteia: The Palace, the Town, the Hinterland and the Protopalatial Background," στο J. Driessen – I. Schoep – R. Laffineur (επιμ.), *MONUMENTS OF MINOS. Rethinking the Minoan Palaces. (Proceedings of the International Workshop "Crete of the hundred Palaces?", Université Catholique de Louvain-la-Neuve, 14-15 December 2001)*, (Aegaeum 23), Liège/Austin, 133-144.
- Vagnetti 1996 : L. Vagnetti, "The Final Neolithic: Crete enters the wider world," *Cretan Studies* 5: 29-39.
- Vagnetti – Belli 1978 : L. Vagnetti – P. Belli, "Characters and problems of the Final Neolithic in Crete," *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 19: 125-163.
- Vagnetti *et al.* 1989 : L. Vagnetti – A. Christopoulou – I. Tzedakis, "Saggi negli stati Neolitici," στο I. Tzedakis – A. Sacconi (επιμ.), *Scavi a Nerokourou, Kydonias*, Roma, 9-97.
- Warren – Tzedakis 1974 : P. Warren – I. Tzedakis, "Debla: an Early Minoan settlement in Western Crete," *BSA* 69: 299-342.
- Wilson *et al.* 2004 : D.E. Wilson – P.M. Day – N. Dimopoulou, "The pottery from Early Minoan I-II B Knossos and its relations with the harbour site of Poros-Katsambas," στο G. Cadogan – E. Hatzaki – A. Vasilakis (επιμ.), *Knossos: Palace, City, State. Proceedings of the Conference in Heraklion organized by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Heraklion, in November 2000, for the Centenary of Sir Arthur Evans's Excavations at Knossos*, (BSA Studies 12), London, 67-74.
- Warren 1972 : P. Warren, *Myrtos. An Early Bronze Age settlement in Crete*, (BSA Suppl. 7), London.
- Whitelaw 1983 : T.M. Whitelaw, "The settlement at Fournou Koryfi Myrtos and aspects of Early Minoan social organisation," στο O. Krzyszkowska – L. Nixon (επιμ.), *Minoan society*, Bristol, 323-345.

